

Frank de Kieft

Werk in uitvoering

Gids voor klassenmanagement
in de vrijeschool

Inhoud

1	Voorwoord	7
2	Inleiding	10
3	De grondhouding van de leraar	12
4	De voorbereiding	17
5	Hoe krijg ik de aandacht?	20
6	Hoe houd ik de aandacht vast?	23
7	Vormen van introductie	25
8	Vormen van instructie	27
9	Stijlen van leren en lesgeven	39
10	Werkvormen	41
11	De opmaat	49
13	Periodeonderwijs, voorbereiding en uitvoering	60
14	Beurtverdeling en beurtaf ronding	73
15	Methodegebruik	76
16	Differentiatie	78
17	De opbouw van gewoonten	84
18	Regels, afspraken en gewoonten	89
19	Gedrag	101
20	Verhalen vertellen	110
21	Klassenopstelling en klasseninrichting	116
22	Materialen	123
23	Vormgeven aan ouderavonden	126
24	Oudergesprekken	128
25	Jaarplanning	129
26	Periodeplanning en weekrooster	132
27	Hoe blijf je gezond door het jaar heen?	135
28	Hulp vragen	141
29	Hoe kunnen duopartners samenwerken?	143
30	Leerlingen volgen en leerling volg jezelf	146
31	Getuigschrift en tussenrapport	152
32	Het groepsplan	155
33	Executieve vaardigheden	160
34	Schoolorganisatie	164

Kieft e, Frank de

Werk in uitvoering ; Gids voor klassenmanagement in de vrijeschool / Frank de Kieft e –
Amsterdam: Cichorei
ISBN 978 90 835981 7 8
NUR 845

Redactie, layout, zetwerk en omslagontwerp: Jaap Verheij

© 2026 Uitgeverij Cichorei, Amsterdam

www.uitgeverijcichorei.nl

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the publisher.

Tot slot: heb de moed tot waarheid! 167

Nawoord 169

Bijlage 1 Protocol in geval van pesten

Bijlage 2 Draaiboek bij ziekten en overlijden 194

Literatuur 200

1 Voorwoord

In *De kunst van de didactiek* (Zeist 2019) heb ik verschillende onderdelen van klassenmanagement belicht. Nu volgt een verdieping en tegelijkertijd een praktische gids om in de praktijk slagvaardig te kunnen zijn. Het gaat om het realiseren van de voorwaarden om de inhoud tot leven te kunnen brengen. En het gaat er uiteindelijk om de juiste daad, de juiste handeling te kunnen verrichten. Ik meen waar te nemen dat in deze tijd mechanistische tendensen op het onderwijs afkomen. Kenmerken daarvan zijn mijns inziens de uiterlijke vorm van lesgeven, het zich richten op direct resultaat en het gemis aan eigen verwerkingsvormen. Vanuit een menskundige optiek zal de inhoud altijd leidend zijn en vormt die de grondslag voor het vormgeven van ons onderwijs.

Onder klassenmanagement versta ik alle organisatorische keuzen en maatregelen die nodig zijn om een gezond leerproces van kinderen mogelijk te maken zodat zij vaardig worden in alle facetten van het leven en het samenleven. Onder gezond versta ik een evenwichtige ontwikkeling van handelen, beleven en beschouwen. De organisatorische keuzen kunnen gaan over de klassenopstelling, de lesopbouw, de instructievormen, de werkvormen, de verwerkingsvormen, differentiatie, het volgen van de vorderingen en preventie van ongewenst gedrag.

Els Schellekens schrijft in *Verschillen in de klas* (Soest 2007, blz. 114) dat een leraar die alles in eigen hand houdt, klassikaal werkt en goed kan plannen, een efficiënte manager is, maar geen effectieve leraar. Effectief onderwijs weet leerlingen te motiveren en te inspireren, voedt hun nieuwsgierigheid en stimuleert de betrokkenheid bij de groep. Effectief onderwijs komt tegemoet aan de individuele behoeften van leerlingen – hoe meer zeggenschap je de leerlingen geeft over hun eigen leerproces, hoe bedrevener je zal zijn in het managen.

In het begrip effectief zie ik een nadruk op doeltreffendheid ongeacht de manier waarop het doel wordt bereikt. Onderwijs gaat over mensen en processen met aandacht voor de totale ontwikkeling. Verderop zal ik het begrip ‘organisch’ klassenmanagement introduceren, organisch in de zin van organisme, een levend organisme waarin de levensprocessen werkzaam zijn.

Tom Adams en William Buys geven in *De basis van klassenmanagement* (Leuven 2024, blz. 7) aan dat klassenmanagement een cruciaal thema is in de ontwikkeling van het leraarschap omdat het vak soms eenzaam is en je er vaak alleen voor staat.

Ik denk dat daarom de samenwerking tussen duopartners, collega's en begelei-

ders van cruciaal belang is om niet in je eentje te worstelen met ingewikkelde klas-sensituaties maar om tijdig de hulp in te roepen van degenen die om je heen staan. Klassenmanagement is ook voor de leraar zelf van belang, om een eigen balans te behouden in actief bezig zijn en afstand nemen, tot rust te komen zodat de kinderen het voorbeeld zien van een persoon die in staat is het beroepsleven en het persoonlijke leven vorm te geven. Het gaat dus ook over vitaliteit, zowel voor de leraar, voor de kinderen en voor de klas als geheel.

Op de website van *Wij leren* staat:

Klassenmanagement omvat alle maatregelen die een leraar neemt om een ideaal leer- en werkklimaat te creëren. Met andere woorden: klassenmanagement is de manier waarop het onderwijs georganiseerd wordt.

Wat ik hieraan zou willen toevoegen, is dat er altijd een visie ten grondslag ligt aan de organisatie van het onderwijs. Ook als er geen visie aanwezig lijkt te zijn, spelen onbewuste motieven een rol, bijvoorbeeld kinderen horen stil te zijn als ik aan het woord ben. Daar zit de visie onder dat kinderen horen te doen wat ik zeg, of dat ze naar de leraar horen te luisteren. Wanneer je zegt: als er iemand aan het woord is, hebben we daar aandacht voor, weerspiegelt dat een andere visie. Zulke drijfveren zijn van belang om je daarvan bewust te worden om er vervolgens kritisch naar te kijken en over na te denken. Dat kan ons eigen onderwijs alleen maar versterken. Kinderen voelen deze onbewuste motieven aan en zoeken naar waarachtigheid, naar erkenning en naar relatie.

Mijn visie is dat de inhoud leidend is en voorafgaat aan de organisatie en de vorm, de inhoud komt uit de pedagogie en de menskunde en draagt bij aan een gezonde en brede ontwikkeling. Zo geeft het inzicht in de werking van sympathie en antipathie inspiratie om in de praktijk een evenwicht hierin na te streven. De lesinhoud komt voort uit het op de menskunde gebaseerde leerplan en sluit aan op de ontwikkelingsfasen. De leraar is naar mijn idee degene die een proces in gang zet waardoor de leerlingen de ruimte krijgen om te onderzoeken, te verkennen, te verwerken en de lesinhoud echt zich eigen te maken in plaats van foefjes en trucjes aangereikt te krijgen. Ik kan de kinderen eenvoudig laten zien hoe zij de persoonsvorm kunnen vinden, zij kunnen dit zelf ook onderzoeken en tot oplossingen komen. Het is een iets langere weg en mijn ervaring is dat zij het dan beter onthouden.

In *De bronnen van het leren* (Driebergen 2000, blz. 109) hebben Vincent van Dam en ik het beeld geschetst van een bijenkast voor het leven en werken in een school: een zoemende, procesgerichte werkgemeenschap waarin kinderen, ouders en leraren samenwerken, delen en uitwisselen. Daar waar collega's bij elkaar naar binnen lopen, kinderen hun werk laten zien aan andere klassen en aan de ouders en

waar het lerarenteam bijeenkomend in de pedagogische vergadering het hart van de school vormt zoals de bijenkoningin het hart vormt van de bijenkast.

Als het gaat om klassenmanagement zie ik het beeld voor me van een tuin waarin een diversiteit aan planten en gewassen leeft, waar elk plantje de ruimte krijgt die het nodig heeft, zonder dat andere planten het overwoekeren. In de tuin zijn de processen van groeien, bloeien en zaad vormen werkzaam en daartoe is het nodig om te snoeien, te maaien en te schoffelen maar altijd in dienst van het leven, het gedijen van de gewassen. In de tuin zijn het de vier elementen die zorgen voor de gezonde balans. In de klas spelen de dagen van de week een rol in de keuze van de activiteiten en voor de tuin is dat het werken met de kwaliteiten van de dagen vanuit de elementen: aarde/wortel, water/blad, lucht/bloem, vuur/vrucht en zaad. Het leven in de tuin staat onder invloed van geestelijke krachten: werkingen van de planeten, de dierenriemtekens en de natuurwezens.

2 Inleiding

Klassenmanagement is aan de orde van de dag, het maakt dat de aanstaande en de beginnende leraar de lesinhoud op een dynamische en aansprekende wijze over het voetlicht kan brengen. En dat ook de ervaren leraar het eigen onderwijs voortdurend kan verbeteren door nieuwe vormen te ontwikkelen die aansluiten bij de leerlingen van deze tijd.

Klassenmanagement in engere zin wordt vaak gelieerd aan 'orde kunnen houden', dan hebben we het vooral over rust en stilte en een lineaire wijze van lesgeven waarbij de leraar een centrale rol inneemt. Luc Stevens, emeritus hoogleraar orthopedagogie, zei al: wij denken dat de leraar degene is die de orde bewaart, het zijn echter de kinderen die als groep zorgen voor de balans en elkaar daarop corrigeren. In de benaming orde houden valt het accent op uiterlijke rust en stilte terwijl tegenwoordig een diversiteit aan werkvormen beschikbaar is die de dynamiek en de interactie tussen leerlingen onderling en tussen leerlingen en leraar kunnen versterken. Frans Schobbe, coach in gestructureerd samenwerken, zei het zo in de regionale pedagogische vergadering van de vrijescholen Midden-Nederland: vroeger was het stil in de klassen als je door de gang liep, tegenwoordig is er iets anders nodig aan werkvormen en bewegend leren. Kinderen van nu dragen uiteenlopende kwaliteiten in zich, zij willen zelf aan de slag en zijn minder geneigd om de gebaande paden te volgen.

Op dit gebied is het juist van belang dat de aanstaande en de beginnende leraar hun eigen stijl en werkwijze kunnen ontwikkelen. Dat vraagt tijd, natuurlijk kijken zij eerst hoe de mentor dan wel ervaren collega's te werk gaan. Dan is het fijn als zij dit kunnen toepassen en in de praktijk kunnen ervaren hoe dit uitpakt om het vervolgens bij te stellen naar eigen inzicht.

Het uitgangspunt op het gebied van klassenmanagement is volgens mij handelen uit eigen inzicht, vanuit een eigen motivatie en visie. Dat is ook hetgeen we in de kinderen willen aanspreken: de intrinsieke motivatie. Steiner benadrukt in *Algemene menskunde* (Zeist 2010) het belang van de ontwikkeling van de wil en het gemoed in de opvoeding en in het onderwijs.

In de opbouw van het boek begin ik bij de meest basale vaardigheden en probeer ik een scala aan mogelijkheden te verzamelen zodat de student, de aanstaande of de beginnende leraar een keuze heeft en zich niet gedwongen voelt om naar het eerste het beste te grijpen. Dat zal ook meestal niet het beste zijn want juist de vrijheid van

keuze impliceert dat ik op zoek ga naar hetgeen het meeste past, bij mijzelf en bij de leerling en de groep.

In dit boek kijken we naar verschillende elementen van klassenmanagement: hoe krijg ik de aandacht, introductie en instructie, werkvormen, differentiatie, regels, afspraken en gewoonten, klassenopstelling, klasseninrichting en periodeplanning, jaarplanning en jaarfeesten. We komen echter ook terecht in didactische onderdelen als methodegebruik, methodieken, periode-opbouw en pedagogische aspecten van gedrag en het vertellen van (pedagogische) verhalen.

Klassenmanagement kan niet los worden gezien van didactiek en pedagogie, hier komt alles samen. Ook aspecten van extra ondersteuning voor leerlingen (zorgverbreding) staan in verband met klassenmanagement en de wijze waarop we in klassikaal verband en door middel van individuele hulp kinderen kunnen ondersteunen. In hoofdstuk 32, 'Groepsplan', zal ik hier nader op ingaan.

3 De grondhouding van de leraar

Je staat als leraar open voor wat vanuit de kinderen je tegemoet komt, je interesseert je voor het wel en wee van ieder kind. Naar de klas als geheel gebruik je de kracht van de verwondering in het lesgeven en in het waarnemen van de omgeving en van de wereld. Je intentie is om kinderen te boeien zodat zij van binnenuit gemotiveerd raken om zich te verbinden met de lesinhoud en met hun omgeving, de medeleerlingen en de leraren.

Als je als leraar in een situatie komt dat je geneigd bent om direct ja of nee te zeggen, is deze houding interessant: Don't say yes, don't say no, just say o! Een uitspraak die ik leerde van Leen Mees, arts te Zeist, van wie ik in 1979 les kreeg op de vpa, Vrije Pedagogische Academie. Deze woorden zijn mij altijd bijgebleven. Dit houdt alles open en je kunt altijd nog je conclusie trekken. In collegiaal opzicht kan dit betekenen dat als je gevraagd wordt voor een taak, je altijd kunt zeggen: ik denk er even over na. Dat betekent dat je houding gekenmerkt wordt door een zekere terughouding met een evenwicht in het snel tot actie overgaan en het bedachtzaam reageren.

Om de grondhouding van de leraar verder te kunnen typeren, geef ik enkele citaten weer en de slotwoorden van *Algemene menskunde* en *Opvoedkunst*.

Als er iets onaangenaams gebeurt in de klas, Steiner heeft het in de eerste voordracht van *Algemene menskunde* over kinderen die je uitlachen, kun je dat zien als een uiterlijk feit, zoals dat het gaat regenen terwijl je geen paraplu bij je hebt. Je kunt het uitlachen accepteren als een regenbui. Mijn aanvulling hierop zou zijn dat je inwendig je paraplu opzet en het van je af laat glijden.

Als het gaat om nieuwsgierigheid en interesse formuleert Steiner het zo in *Die pädagogische Praxis* (GA 306):

Dan kan men zeer dikwijls bijvoorbeeld de vraag zo formuleren: wat vind je daarvan? In de accentuering ligt al iets, waaruit blijkt dat de leraar nieuwsgierig is naar het antwoord. (blz. 185)

In de *Konferenzen* (Dornach 2019), de besprekingen van de leraren van de eerste vrijeschool waar Steiner bij aanwezig was, deel 3:

Men kan het zover brengen dat de kinderen nieuwsgierig zijn bij hun opgaven. Als u de kinderen zulke vragen stelt, die de kinderen nieuwsgierig maken naar hetgeen zij zelf eruit halen, dan is dat iets dat hen stimuleert. (blz. 84)

De kleuterleraar en de onderbouwleraar werken met het etherlichaam, de kleuterleraar bereidt de geboorte van het etherlichaam voor, de kleuterleraar en de onderbouwleraar werken met de etherkrachten van ritme, herhaling, groei, vormverandering, metamorfose, omvorming en gewoonten. In de kleuterklas en in de onderbouw zijn gewoonten de dragers van de organisatorische processen in de klas en het werken met elkaar.

De slotwoorden van de cursus *Algemene menskunde* zijn:

Doordring jezelf met fantasiekracht.

Heb de moed tot waarheid.

Scherp je gevoel voor verantwoordelijkheid op zieleniveau (het naar vermogen mee verantwoordelijk zijn voor de school als geheel).

Fantasie staat in verband met de wilspool, de wil als kiem voor de toekomst, en de fantasiekrachten die voortvloeien uit de sympathie. De kracht van de fantasie helpt om de lesinhoud levendig te maken, verhalen te bedenken, beelden te gebruiken om begrippen te kunnen ontwikkelen.

De moed tot waarheid houdt volgens mij in het streven om in elke situatie de essentie, het geestelijke, proberen te herkennen en geen genoeg te nemen met: het zal wel dit zijn.

Steiner is er vanaf het begin heel duidelijk over dat iedereen de school meedraagt, uiteraard naar vermogen. Als beginnend leraar kun je in bescheiden mate bijdragen, want je eerste zorg is de klas. Je voelt je daarnaast wel betrokken bij alles dat de school aangaat. Naarmate je je meer en meer verbonden voelt met de school, groeit ook vaak de wil om eraan bij te dragen.

Aan het eind van de cyclus *Opvoedkunst* sluit Steiner af met de woorden:

De leraar neemt initiatieven in het groot en in het klein.

De leraar heeft interesse voor wat er in de wereld gebeurt.

De leraar sluit geen compromis met onwaarheid. Zij is diep in het innerlijk een waarachtig mens.

De leraar beschikt over een frisse, levendige zielestemming (ipv verzuren en verdorren).

Initiatiefkracht waar het kleine en grote acties betreft, ik verzorg een jaartafel in de school of ik neem het initiatief om met collega's algemene menskunde te bestuderen. Als leraar beschik je over een brede interesse voor wat er in de omgeving van de school en ook in de wereld gebeurt. Kinderen en ouders brengen het nodige in de school, we kunnen een grote interesse aan de dag leggen ten aanzien van de kinderen en de ouders. Wat beweegt hen? In de toespraak aan de vooravond van de cursus *Algemene menskunde* geeft Steiner aan dat compromissen nodig zijn, dat we niet in alles het ideaal kunnen bereiken. Een compromis met het onware is nog iets anders. Ik kan alleen mijn werk doen in de school vanuit mijn eigen verbinding met en verwerking van de inhoud. Ik kan niet iets gebruiken als het tegen mijn wezen indruist. Wat dat betreft ben ik mijn eigen graadmeter en draag ik een antenne met mij mee als het gaat om waarachtigheid. Dat houdt mij ook fris en levendig en het maakt dat ik steeds weer een situatie als nieuw kan beschouwen.

Deze woorden stammen uit het begin van de vrijeschool en hebben volgens mij niets aan betekenis verloren. Het zijn in mijn ogen bemoedigende en verfrissende aanbevelingen. In deze tijd komt er naar mijn idee nog iets bij waar Christof Wiechert op wijst (*Zin het leraarschap?!*, 2021, blz. 28), namelijk het beweeglijk en levendig maken van de intellectuele vermogens. De beweeglijkheid zal de hele persoon doordringen waartoe een intensieve oefening in kunstzinnige vorming nodig is, niet om kunstenaar te worden maar om beweeglijk te kunnen omgaan met het eigen zelf en met de sociale en pedagogische situaties waar de leraar mee te maken krijgt.

Dat vraagt denk ik heel wat van de aanstaande en de beginnende leraar en ook van de ervaren leraar, zowel in sociale als in pedagogische situaties. Het beweeglijk omgaan vraagt om voortdurend situaties te onderzoeken en ook de eigen rol daarin onder ogen te zien. Het vraagt ook om de communicatieve vaardigheid om voorvalen te delen en niet alleen te willen oplossen.

Tot de houding van de leraar behoort ten slotte ook dat zij een visie heeft op het onderwijs. Dat zij weet van waaruit zij haar pedagogische en didactische keuzen maakt, geïnspireerd door de antroposofische menskunde. Het betekent dat zij de inhoud hiervan op haar eigen wijze verwerkt heeft en tot eigen handelen weet te brengen.

De innerlijke mens en de inwendige mens

De organisatie van een klas met alles dat daarbij hoort heeft direct te maken met hoe we onszelf georganiseerd hebben. Als ik orde schep in mijn spullen ben ik tegelijkertijd bezig met het orde scheppen in mijzelf. Sommige leraren beginnen de

schooldag met te kijken hoe de klas eruitziet: ordelijk, opgeruimd, overzichtelijk. Staan alle materialen die ik nodig heb klaar? Zijn de benodigdheden gemakkelijk bereikbaar? Deze voorbereiding werkt door in het eigen innerlijk, in het zich zeker voelen van de eigen intenties die je voor deze dag in je draagt.

Wat ook doorwerkt in het leraarschap is de verzorging van het eigen innerlijk leven. Steiner stelt de vraag met welke gedachten je de klas betreedt en hij wijst erop wat dit betekent voor de relatie tussen jou en de kinderen (*Algemene menskunde*, eerste voordracht). Volgens Steiner bewerkstelligen de innerlijke krachten dat er een relatie ontstaat tussen jou en de kinderen. Steiner legt de relatie tussen de gedachten die ons vervullen en alles dat de leerlingen tijdens de lessen naar lichaam en ziel zullen ervaren. Onze houding zal volledig zijn als we het bewustzijn in ons dragen dat de kinderen op aarde zijn gekomen om datgene te doen wat zij niet konden doen in de geestelijke wereld. Als eerste zal daartoe het ademen in harmonie worden gebracht met de geestelijke wereld. Het ritme van waken en slapen zal eraan bijdragen dat het lichamelijk organisme en de geestziel geïntegreerd kunnen worden.

Aan het begin van de cyclus *Algemene menskunde* heeft Steiner gewezen op de taak van de opvoeding en het onderwijs en de wijze waarop de geestelijke krachten ons imaginerend, inspirerend en intuïterend zullen bijstaan als innerlijke kracht bij het werk. Na de openingswoorden sprak hij een tekst uit die op dat moment niet mocht worden meegeschreven. Later is uit de herinnering door twee leraren het beeld opgebouwd van de Engel die ons de kracht geeft die wij nodig hebben, de Aartsengel die de zielen van de leraren verbindt waaruit de moed ontstaat als substantie voor een schaal en de wezens van de Archai (tijdgeest) die een druppel van het licht der tijd laten vallen in de schaal van de moed (*Ter verdieping van de vrijeschoolpedagogie*, Zeist 2006).

Als kracht voor bij het werk heeft Steiner eveneens een eerste en een tweede lerarenmeditatie aan de leraren gegeven. De aanvangsmeditatie over de werking van de hiërarchieën wordt vaak aan het begin van het schooljaar gememoreerd in het lerarenteam. Het staat een ieder vrij om deze tekst mee te dragen en er een verhouding toe te vinden. Dit geldt ook voor de twee lerarenmeditaties. Een ieder kan daar zelf haar weg in vinden. In sommige scholen worden de ervaringen jaarlijks gedeeld en kunnen nieuwe inzichten gedeeld worden. Het boek *Ter Verdieping van de vrijeschoolpedagogie* biedt daartoe een welkome inspiratiebron.

In *De weg tot inzicht in hogere werelden* (Zeist 2025) beschrijft Steiner de zes voorwaarden voor de innerlijke scholing. Het zijn naar mijn idee elementaire gezichtspunten die ook voor het leraarschap van belang kunnen zijn, met name in het verwerken van alles dat er op jou als leraar afkomt. De gedachten die Steiner formuleert kunnen naar mijn idee helpend zijn.

4 De voorbereiding

- ⇒ De *eerste voorwaarde* is gezondheid van lichaam en geest, dat betreft volgens Steiner een eigen verantwoordelijkheid en het vraagt de grootst mogelijke zelfstandigheid, goed bedoelde raad is volgens hem overbodig. Een ascetisch leven is nutteloos en zal geen invloed hebben op de ontwikkeling van het innerlijk leven.
- ⇒ De *tweede voorwaarde* is dat wij het gevoel hebben deel uit te maken van het leven als geheel. Als een leerling zich tegen ons keert kun je je daartegen verzetten of je afvragen of dit een gevolg is van je eigen handelen. Deze gedachte kunnen we voor onszelf koesteren, dan zal zij allengs op de uiterlijke gedragingen van de mens haar stempel drukken. Iedere hervorming begint immers bij onszelf.
- ⇒ De *derde voorwaarde* houdt hiermee verband, dit is het besef dat onze gedachten en gevoelens evenzeer van betekenis zijn als de daden. Elke gedachte, elk gevoel werkt door en is van invloed op onze omgeving.
- ⇒ De *vierde voorwaarde* betreft het inzicht dat het eigenlijke wezen van de ander in het innerlijk ligt en niet in het uiterlijk. Het gaat hier om het vinden van de juiste middenweg tussen wat de uiterlijke omstandigheden vragen en wat uit eigen innerlijk gevoel naar boven komt. De stemming die hierbij meespeelt is het luisteren naar de eigen innerlijke stem.
- ⇒ De *vijfde voorwaarde* gaat over het doorzettingsvermogen ten aanzien van een eenmaal genomen besluit. Elk besluit is een kracht, beslissend daarbij is de liefde tot een daad. De handeling zelf is het waar het om gaat. Dat kan ook een offer met zich meebrengen. Een offer vanuit het hele wezen.
- ⇒ De *zesde voorwaarde* is de dankbaarheid. Dankbaarheid voor alles dat er op ons afkomt. Dit kan bijdragen aan de ontwikkeling van de allesomvattende liefde die onmisbaar is voor het verwerven van hogere kennis.

Deze voorwaarden kunnen zich verenigen in een *zevende* dat de samenhang van al deze gezichtspunten omvat.

De *inwendige mens* is als tegenwicht en als basis van belang om de innerlijke ontwikkeling van een stevige fysiek-etherische basis te voorzien. Voeding en opvoeding hangen samen en de zelfopvoeding van de pedagoog omvat ook het genieten van wat de natuur ons schenkt en hetgeen door mensenhanden voor ons is bereid.

Ook de voorbereiding is van belang voor het klassenmanagement. Als ik de lesdag in zijn geheel doordacht en gevisualiseerd heb, kan ik inspelen op wat een situatie van mij vraagt.

We hebben te maken met de dagelijkse voorbereiding, daarin neem ik de ervaringen van de dag ervoor mee. Ik heb zelf altijd gepoogd om de week die eraan komt in zijn geheel door te nemen, nog niet in detail maar vanuit het overzicht. Ik weet wat eraan gaat komen en wat dit vraagt aan verdere verdieping. Als ik daar de avond tevoren achter kom loop ik achter de feiten aan. Het overzicht van de week vergemakkelijkt ook weer de dagelijkse voorbereiding. Dan hebben we nog de periodevoorbereiding, dat gaat in eerste instantie om een beeld van het geheel. Ook hier komen de details later. Het is fijn als je ver vooruit kunt kijken welke perioden eraan komen zodat je je kunt verdiepen in de inhoud en de achtergrond.

Als ik weet wat ik wil doen en ik heb zicht op de leerlijn en de uitvoering voel ik me vertrouwd met de lesinhoud, dat geeft zekerheid.

Over de pedagogische gebeurtenis

Wat op dat moment gebeurt, is buitengewoon: ondanks alle spelen van het lot en ondanks alle reële moeilijkheden van de onderneming, vindt er overdracht plaats in de klas. Leerlingen leren, begrijpen, boeken vooruitgang, en dat terwijl soms niemand het nog verwachtte. Wij zijn verwickeld in een proces dat de meest rigoureuze voorbereidingen ons niet eens konden laten hopen. We laten ons meeslepen. De situatie ontglipt ons, terwijl de kennis zich volledig meester maakt van de woorden die worden uitgewisseld... De leraar heeft dan evenveel plezier in het lesgeven als de leerling in het leren; de inspanning van de een roept onvermijdelijk de inspanning van de ander op, en het gezamenlijk succes doet in één klap alle dagelijkse zorgen en alle institutionele problemen vergeten.
— Philippe Meirieu in *Brief aan de beginnende leraar* (Culemborg 2025) blz. 40.

Ik weet ook dat ik te lang bezig kan zijn met de voorbereiding, als ik té goed weet wat ik wil, zit de voorbereiding voor in mijn hoofd en kost het mij moeite om daarvan los te komen. Ik wil namelijk ook inspelen op wat mij tegemoetkomt vanuit de kinderen.

Christof Wiechert schrijft in *Zin in het leraarschap?!* (Amsterdam 2011, blz. 68)

over het enthousiast worden voor de lesstof, de vreugde die ontstaat in de voorbereiding en de voorpret die daarbij kan ontstaan. Hij haalt een mooi stukje aan uit de *Konferenzen* (Dornach 2019, blz. 266) van 6-2-1923, de bespreking van Steiner met de leraren van de eerste vrijeschool. Steiner beschrijft daar het volgende: je neemt jezelf niet mee in de klas maar je zou een beeld kunnen hebben van wat je door de stof wordt. Je wordt iets door de stof, wat je zelf door de stof wordt, werkt stimulerend op de hele klas. Als de leraar niet in goede doen is kan zij zichzelf daarin overwinnen, het lesgeven is dan iets dat gezondmakend werkt.

Als ik deze gedachte in mijn eigen woorden samenvat kom ik op het volgende: elke indruk, elke inhoud kan diep doorwerken in het handelen van de leraar, je raakt ervan vervuld. Dat geldt nog meer als je de lesinhoud menskundig verdiept. Dan wordt het een deel van je wezen, je verandert door deze verdieping.

Wat ik hier bijzonder aan vind is dat de lesstof zo doorwerkt in jou dat het op de gezondheid van jou en de kinderen werkt. Hier ligt denk ik de onderliggende basis van *lesstof als ontwikkelingsstof*.

Bij de inhoudelijke voorbereiding hoort ook dat je de lesinhoud en het lesmateriaal je eigen maakt, dat je het doordacht hebt en doordrongen hebt met jouw vindrijkheid en fantasie. Als je bestaand lesmateriaal klakkeloos overneemt merk je dat dat materiaal niet van jou is (Adams & Buys, *De basis van klassenmanagement*, Leuven 2024), of het nu uit een methode komt of dat het is ontwikkeld door een collega. Natuurlijk kun je materiaal van anderen gebruiken, dan vorm je het echter om zodat het bij jou en bij jouw klas past. Van een bladzijde uit een methode kun je een echte les maken, met een eigen introductie, met een spel, met het ophalen van voorkennis en veelzijdige oefeningen als het om het ophalen en consolideren gaat.

In de lesvoorbereiding wordt nog iets anders van ons gevraagd, niet alleen de inhoudelijke verdieping maar ook de *didactische analyse*, het plan waarmee we de lesinhoud om kunnen zetten in haalbare doelen en de weg naar het bereiken van de lesdoelen. Het lesdoel kan de leraar eveneens houvast geven, zodat de haven bereikt kan worden. In de tijd dat *Rekenen in beweging* ontstond (een geactualiseerde versie is bereikbaar

via de QR-code hierboven), spraken we van *bakens* en *havens*. Het formuleren van een doel vraagt aandacht, en al helemaal het formuleren van een lesdoel. We weten dat werkwoorden als *leren* en *oefenen* meer een proces uitdrukken en niet het resultaat daarvan. Werkwoorden als *beheersen*, *weten*, *begrijpen* en *formuleringen* als: *in staat zijn tot*, *hebben inzicht in*, *gaan over het eindpunt van het leerproces*. We hebben dus ook te maken met het stadium waarin het leerproces van de kinderen zich bevindt. Ik kan een les voorbereiden waarin het bijvoorbeeld gaat om het intro-

duceren, verkennen en ontdekken van een nieuw gebied of een nieuw domein. In een periode zullen de lesdoelen in het begin te maken hebben met het verkennen en ontdekken en daarna in de richting komen van het zich eigen maken en beheersen. In die zin kan mijn formulering van het doel geheel in overeenstemming zijn met de inhoud van de les.

Het nauwkeurig formuleren van het lesdoel hangt nauw samen met de inhoud van de les. Het brengt je dicht bij de inhoud en bij het proces dat daarbij hoort. Het proces kan daarna de nadruk krijgen, de leraar zal minder de neiging hebben om over te gaan op uitleggen en voordoen, de kortste weg naar het doel. In de pedagogie kennen we het principe van de *omweg*. Soms is er iets anders nodig, een praktijksituatie met concreet handelen, even onderdompelen in het doen en tot verrassing van de leraar komt er weer beweging in en doorzien de kinderen waar het om gaat.

Het helpt wellicht om te onthouden dat de leraar een *intentie* heeft met een les, zij weet van de koers en van de richting, zij kent de tussenstappen van de leerweg en tegelijkertijd heeft zij oog voor ieder kind op deze weg.

Henk Kranenburg refereert in *De vrijeschooluitdaging, op weg naar de bewustzijnsziel* (Rotterdam 2023, blz. 80) ten aanzien van het lesdoel, aan Biesta (*Wereldgericht onderwijs*, Culemborg 2022, blz. 97) die het zo formuleert:

Leraren die menen dat zij aan het begin van een les al kunnen aangeven wat leerlingen aan het eind van de les ervaren, ontmoet of bereikt hebben, zijn eigenlijk bezig om les te geven aan een klas zonder leerlingen. Anders gezegd: zelfs goede en betekenisvolle kwalificatie en socialisatie moeten altijd ruimte laten aan de leerling en moeten niet alle risico's willen uitbannen. Zodra we het domein van de subjectificatie aan deze 'mix' toevoegen, wordt het nog duidelijker dat het subject-zijn van de leerling geen probleem is dat op de een of andere manier weggewerkt of opgelost zou moeten worden (bijvoorbeeld door effectief klassenmanagement of het toedienen van 100% effectieve 'interventies'), omdat het subject-zijn precies datgene is waar het in het onderwijs uiteindelijk om draait.

Christof Wiechert schrijft in zijn voorwoord bij Rudolf Steiner, *In het midden de mens* (Apeldoorn 2021, blz. 24, 25) over de controledwang die kenmerkend is voor het onderwijs en de zorg. In de zorg en in het onderwijs schuilen elementen die niet maakbaar en voorspelbaar zijn. De onvoorspelbare elementen zijn intuïtie, creativiteit en roeping. Deze kwaliteiten zijn onmisbaar, in het geval die worden uitgeschakeld wordt het onderwijs een vorm van conditionering.

5 Hoe krijg ik de aandacht?

We horen vaak: hoe krijg ik de kinderen stil, maar dat wil nog niet zeggen dat je ook de aandacht hebt. De stilte kan worden afgedwongen, en als die eindelijk bereikt is, weet de beginnende leraar vaak niet meer wat zij ook al weer van plan was omdat alle aandacht is uitgegaan naar het stil worden.

Je krijgt de aandacht door te sturen met de inhoud. Je hebt als leraar iets te vertellen of je wilt iets te weten komen. Je bent benieuwd hoe zij op jouw inhoud zullen reageren. De basishouding van de leraar in deze is die van de verwondering en van de interesse.

Als je de inhoud vergezeld laat gaan van een beeld, een stukje uit een verhaal, stappen de kinderen in dit beeld. Ik roep bijvoorbeeld het beeld op van de trommelslager uit het sprookje van Grimm die op weg gaat naar het land van de reuzen en daar aangekomen begint met een enorme roffel op zijn trommel. Dit vraagt de vaardigheid om dit beeld echt bij de kinderen te brengen, een beeld maakt indruk, het werkt op de ziel. Deze vaardigheid kun je ontwikkelen aan de hand van je stemgebruik: je intonatie, je mimiek, het volume, zacht en bijna fluisterend en dan sterk en doordringend. Al vertellend zie je dat je de kinderen pakt, dat je hen raakt en dat de aandacht intens wordt.

Enkele mogelijkheden om de aandacht te krijgen

EEN BEELD

Het gesproken woord in de vorm van een beeld, een anekdote, een verhaal of een gedicht kan sterk werkzaam zijn. Dan hebben we het over de klank en de kleur van je stem en de kracht van het beeld.

VISUEEL

Wat eveneens een sterke werking kan hebben is als kinderen naar iets kunnen kijken. Een voorwerp of iets dat je op het bord tekent of al getekend hebt. Dat trekt de aandacht, onze aandacht wordt ook vaak getrokken door iets dat in onze directe omgeving verschijnt. Ik kan bijvoorbeeld de opstelling van een proef klaarzetten. Ik kan het bord omdraaien zodat er een bordtekening verschijnt waar van alles in te ontdekken valt. Ik kan ook een bordtekening op het bord hebben staan waar ik steeds iets in verander, dat kan ook de aandacht trekken.

Ik ken een leraar die na de kleine pauze een kabouterje verstoppt. Wanneer de kinderen binnenkomen gaan ze meteen geconcentreerd op zoek en zodra ze 'm gevonden hebben gaan ze rustig zitten en laten ze andere kinderen rustig doorzoeken, net zolang tot iedereen de verstopplek heeft gevonden. Daarna begint ze met haar volgende onderwerp.

BEWEGING

Sommige kinderen worden gepakt door beweging, door iets te doen. Dat kan een bekend spel zijn of klappen en stampen, een recitatie met gebaren, een lied met gebaren of een lied gecombineerd met ritme klappen of ritme en maat gecombineerd. Een ritme andersom klappen, omgekeerd klappen en stampen, vraag-antwoord klappen en zinnen klappen. Als je met vlinders bezig bent, de beweging van de vlinder doen. Met het inzetten van een beweging spreek ik de wil van de kinderen aan, ik sluit daar aan waar zij zich bevinden en van daaruit leid ik hen naar een moment van bewuste aandacht.

GEBAAAR

Ik sta klaar en ik druk met een gebaar uit dat ik wacht en graag wil beginnen. Ik kan ook een gebaar introduceren dat door de kinderen overgenomen wordt. Een gebaar kan als een ritueel werken, een herkenningsteken dat steeds terugkomt.

UIT GEWOONTE

Als de gewoontevorming sterk ontwikkeld is in de klas hoeft de leraar weinig meer te zeggen, zij gaat klaarstaan en de kinderen weten dat 'we' gaan beginnen en gaan ook klaar staan.

TELLEN

Een manier die ook veel gebruikt wordt is het aftellen, dit kan activerend werken, het kan ook een gewoonte worden waar de leraar graag op terugvalt vanwege de werking die ervan uitgaat. Je kunt aan de kinderen vragen: hoeveel tellen denk je nodig te hebben om alle spullen op te ruimen? Dan kunnen zij een eigen inschatting maken die vervolgens direct kan worden waargemaakt.

EEN TOON

Een toon laten horen via een klankstaaf of een klankschaal kan een soort magische werking hebben, zoals het geluid van een lier een intense wijze van luisteren kan oproepen.

Aan het begin van de dag is het essentieel om werkelijke aandacht te realiseren, heb ik ervaren. Werkelijke aandacht betekent voor mij dat zij opstaan voor wat er